

Назаров О.О., Тімченко О.В., кандидат психологічних наук, доцент

ДИНАМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРВИННОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

Дослідження процесу адаптації набувають останнім часом особливої актуальності у зв'язку зі зростанням інтенсивності дії та збільшенням числа факторів, які посилюють динамічність співвідношення людини і навколишнього середовища й обумовлюють підвищені вимоги до адаптаційних механізмів особистості. Постійні зміни зовнішнього середовища вимагають від людини тих чи інших форм реакцій, що залежно від характеру адаптації можуть бути більш або менш адекватними.

У загальному розумінні адаптація постає процесом, який реалізується завдяки енергетичній, психологічній та інтелектуальній мобілізації людини відповідно до вимог зовнішнього середовища. Залежно від того, в яких умовах і на якому рівні здійснюється взаємодія людини із середовищем, можуть виявлятися різноманітні види адаптації: біологічна, фізіологічна, психологічна і соціальна.

На біологічному і фізіологічному рівнях адаптація людини розглядається з точки зору таких основних підходів:

- вчення про гомеостаз і компенсаторно-приспосувальні реакції організму на зміни зовнішнього середовища (К.Бернар, В.Кеннон, Ф.З.Мерсон, І.В.Давидовський, Ф.Б.Березін);
- теорії функціональної системи людського організму (В.Гарвей, І.П.Павлов, П.К.Анохін) і домінанти (О.О.Ухтомський);
- концепції взаємозв'язку, взаємозалежності і співвідношення структури і функцій організму людини на різноманітних його рівнях (В.В.Купріянов, П.Г.Снякін, Р.С.Карпинська, Ф.З.Мерсон, Л.І.Аруїн, О.М.Бабасв);
- дослідження матеріальних основ біологічних і фізіологічних адаптаційних реакцій організму (Д.С.Саркісов, Б.В.Вторін, Г.М.Крижановський, Д.Баркрофт, Л.О.Тіунов);
- концепції етапності адаптаційних реакцій на біологічному (В.С.Ільїн, Д.С.Саркісов, Б.В.Вторін) і фізіологічному (Ф.З.Мерсон, М.М.Пшеникова) рівнях [1; 4].

Аналіз цих підходів дозволяє зробити висновок про те, що в процесі адаптації структурні і функціональні зміни в організмі людини мають єдину матеріальну основу біологічних і фізіологічних реакцій, об'єднаних спільним характером їхньої компенсаторно-приспосувальної сутності і гомеостатичної спрямованості. Це свідчить про існування загального

адаптаційного процесу, який забезпечує гомеостаз на різноманітних структурних рівнях організму людини як біологічної системи.

На психологічному і соціальному рівнях підходи до цієї проблеми ґрунтуються на існуванні таких теорій особистості:

- індивідуально-психологічних (З.Фрейд, А.Адлер, Е.Шпранглер, А.Маслоу, Б.Г.Ананьєв);
- соціально-психологічних (Г.Тард, Л.Виготський, Е.Фромм, Д.Мід, Б.Скіннер, Р.Лінтон);
- об'єднуючих ідеї суб'єктного і рольового в індивіді (У.Джеймс, Е.Берн, О.М.Леонтьєв, О.В.Петровський, В.О.Ядов) [2].

Теоретичний аналіз проблеми психологічної і соціально-психологічної адаптації людини дозволив нам визначити психологічну адаптацію як процес встановлення оптимальної відповідності особистості й навколишнього середовища в ході здійснення властивої людині діяльності. Цей процес дозволяє індивідууму задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними значущі цілі (при збереженні психічного і фізичного здоров'я), забезпечуючи водночас відповідність психічної діяльності людини, її поведінки вимогам середовища [2;3].

При цьому виділяється етапність адаптаційного процесу: термінова, але недосконала психологічна адаптація, реалізована на основі сформованих раніше психологічних і психофізіологічних механізмів, замінюється досконалою і довгостроковою психологічною адаптацією.

Аналіз досліджень Б.Г.Ананьєва, Д.О.Андрєєвої, С.О.Гапонової та ін. [4], присвячених адаптації студентів до умов ВНЗ, дозволив нам виділити специфічні особливості перебігу цього процесу в навчальних закладах МВС України, в основі яких лежать властиві лише органам внутрішніх справ умови життєдіяльності:

- особливий ритм і регламентація життя і побуту;
- обмеження в засобах реалізації актуальних потреб;
- особливі принципи організації міжособових і внутрішньогрупових взаємовідносин;
- відрив від звичного мікросоціального оточення й ін.

Виділені нами специфічні умови життєдіяльності навчальних закладів МВС України визначають своєрідність дії механізмів первинної психологічної адаптації курсантів.

Поняття механізмів психологічної адаптації як певних тривких поведінкових психологічних паттернів, що утворилися в індивідуума для досягнення врівноваженості системи "людина – середовище", об'єднує інтрапсихічні й аллопсихічні адаптаційні механізми, що мають як конструктивні, так і неконструктивні варіанти вирішення проблеми психологічної нестабільності [1].

До інтрапсихічних адаптаційних механізмів дослідники (З.Фрейд, А.Фрейд, І.С.Кон, Ц.П.Короленко, П.Б.Ганнушкін, Ф.Б.Березін) відносять: витіснення, заперечування, фіксацію, знецінювання вихідних потреб, концептуалізацію, соматизацію тривоги, вторинний контроль емоцій та ін.

До аллоспсихічних адаптаційних механізмів відносять: оволодіння новим набором соціальних ролей, зміну установок і динамічних стереотипів, зміну ієрархії провідних і вторинних мотивів, зміну емоційних відносин, формування нової картини світу й ін. (R.R. McGral, S. Goodstein, Ф.Б.Березін, О.Л.Козлов).

Таким чином, взаємозв'язок і взаємне переплетення адаптаційних механізмів визначають загальну картину адаптаційного процесу. Функціонально усі вони спрямовані на зниження рівня тривоги, фрустраційного напруження, викликаних умовами зовнішнього середовища, що змінилися. Індивідуальні адаптаційні особливості людини можуть виражатися в перевазі тих або інших адаптаційних механізмів або їхніх груп, що особливо яскраво виявляється при розгляді термінової, але недосконалої психологічної адаптації [1; 2].

Для вивчення динаміки психічних змін у процесі первинної психологічної адаптації нами був використаний восьмикольоровий тест М.Люшера. Обробка результатів тестування за М.Люшером з використанням коефіцієнта тривожності в інтерпретації М.Люшера і Л.Собчик надала можливість оцінити зміни сумарного коефіцієнта тривожності Ктр (рис.1) у процесі первинної психологічної адаптації.

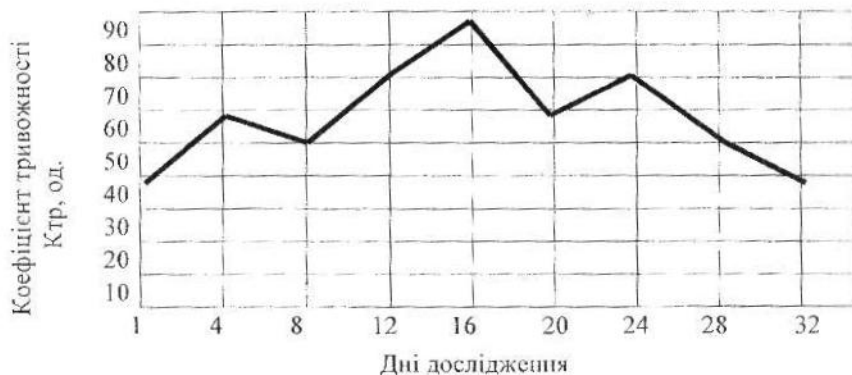

Рис. 1. Графік сумарного коефіцієнта тривожності Ктр

Отримані нами результати дозволили зробити ряд висновків, що характеризують загальну картину адаптаційного процесу.

1. Первинне наростання тривожності (1-16 дні перебування у ВНЗ) пов'язане з недостатньою ефективністю використовуваних у цей період інтрапсихічних механізмів (захистів). Це обумовлено невідповідністю реальної обстановки сформованим очікуванням, продовженням дії

завчасних установок, а також впливом на психологічний стан курсантів обмежень, заборон, відриву від звичного оточення і спілкування.

2. Переломним моментом у процесі первинної психологічної адаптації можна вважати 16-20 дні перебування у ВНЗ, коли зниження тривожності людини забезпечується за рахунок підвищення ефективності дії інтрапсихічних і аллопсихічних адаптаційних механізмів.

Аналіз динаміки індивідуальних коефіцієнтів тривожності за М.Люшером і Л.Собчик з урахуванням індивідуально-характерологічних особливостей особистості дозволив визначити терміни й успішність первинної психологічної адаптації обстежуваних (рис.2).

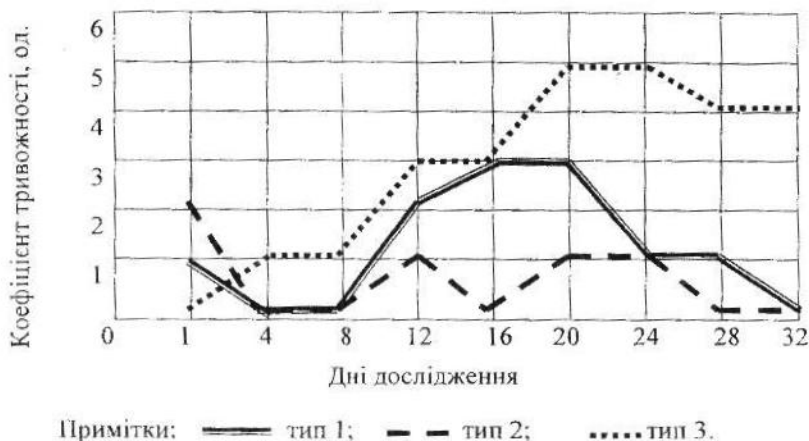

Рис. 2. Графік зміни індивідуальних коефіцієнтів тривожності

Аналіз зміни індивідуального коефіцієнта тривожності в часі у різних курсантів дозволив виділити три групи однотипних за характером (періодичністю зростання й убивання коефіцієнта тривожності) і етапністю залежностей:

- із тенденцією до стійкої адаптації (тип 1);
- із тенденцією до нестійкої адаптації (тип 2);
- із тенденцією до дезадаптації (тип 3).

Для першої групи (до 40% від загального числа обстежуваних) характерним є початкове зниження тривожності в 1-8 дні, потім наростання тривожності з 8 по 16-20 дні і подальше зниження тривожності, що свідчить про тенденцію адаптаційного процесу до успішного завершення. Динамічна крива коефіцієнта тривожності цієї групи курсантів достатньо точно повторює характер зміни сумарного коефіцієнта

тривожності для усієї вибірки (рис. 1). Це свідчить про найбільш типовий характер процесу первинної психологічної адаптації цієї групи курсантів.

Для другої групи (до 30% обстежуваних) характерними є коливання коефіцієнта тривожності біля деякого значення, що свідчить про незавершеність адаптаційного процесу на початковому етапі перебування цих курсантів у ВПЗ.

Для третьої групи курсантів (до 30% обстежуваних) характерним є первинне різке наростання тривожності в 1-10 дні, за яким не відбувається її зниження, що свідчить про високий рівень адаптаційного напруження і порушення нормальної психологічної адаптації.

Аналіз результатів тестування за методикою К.Леонгарда, багаторівневим особистісним опитувальником "Адаптивність" О.Г.Маклакова і С.В.Чермяніна (МЛО-АМ) і методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К.Роджерса і Р.Даймонда (СПА) дозволив виділити найбільш типові індивідуально-характерологічні особливості курсантів кожної із названих вище груп (див. таблицю).

Індивідуально-характерологічні особливості курсантів виділених груп

Шкали	1 група	2 група	3 група
Методика К.Леонгарда (перший день дослідження)			
<ul style="list-style-type: none"> • гіпертимність • псевдиповаженість • демонстративність • циклотимичність • емотивність 	підвищена	підвищена	підвищена підвищена
Методика МЛО-АМ О.Г.Маклакова, С.В.Чермяніна (перший день дослідження)			
<ul style="list-style-type: none"> • адаптаційні здібності • нервово-психічна стійкість 	середні (≈ 35) середня (≈ 16)	середні або знижені (≈ 30) середня або знижена (≈ 12)	знижені (≈ 25) знижена (≈ 10)
Методика СПА К.Роджерса і Р.Даймонда (останній день дослідження)			
<ul style="list-style-type: none"> • адаптація • самоприйняття • інтернальність • ескапізм • емоційна комфортність • прагнення до домінування 	середня (≈ 60) знижена (≈ 75) знижена (≈ 60) підвищений (≈ 90)	середня (≈ 70) підвищене (≈ 90) підвищене (≈ 90)	знижена (≈ 30) знижена (≈ 55) підвищене (≈ 65)

Отримані нами результати дозволили дати узагальнену характеристику перебіг адаптаційного процесу для кожної з виділених груп:

- для першої групи характерна незавершеність адаптаційного процесу і можливі зміни психічних станів цих курсантів у процесі подальшого перебування у ВНЗ;
- для другої групи характерна недосконалість первинної психологічної адаптації, яка супроводжується коливаннями рівня тривожності в обстежуваних;
- для третьої групи характерні порушення адаптаційного процесу і можливі суттєві проблеми в подальшій адаптації.

Вказані вище динамічні особливості первинного адаптаційного процесу курсантів до умов навчання та служби у навчальних закладах МВС України та концепція типологізації перебігу індивідуальної первинної психологічної адаптації надають можливість не тільки вивчати цей процес, але й здійснювати заходи щодо соціально-психологічного супроводу початкового періоду перебування курсантів у навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Назаров О.О. Толерантність до нових соціальних умов і адаптаційні механізми особистості // Вісник Харківського університету: Серія "Психологія". – Харків: Вид-во ХДУ. – 1999. – № 452. – С. 101-103.
2. Назаров О.О. Адаптивні механізми особистості й індивідуальні стилі адаптації // Наукові записки Харківського військового університету: Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Вип. IV. – Харків: Вид-во ХВУ. – 1999. – С. 166-170.
3. Тимченко А.В. Основные направления снижения уровня психических потерь и психической недееспособности среди личного состава подразделений особого риска. – Харків: Вид-во Університету внутрішніх справ. – 1998. – 32 с.
4. Тимченко О.В. Психофізіологічний супровід діяльності особового складу підрозділів особливого ризику у ході їх безпосереднього бойового застосування // Вісник Харківського університету. Серія "Психологія". – Харків: Вид-во ХДУ. – 1999. – № 439. – С. 146-148.